

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

Студенттер мен жас ғалымдардың
«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ - 2014» атты
IX халықаралық ғылыми конференциясы

IX Международная научная конференция
студентов и молодых ученых
«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ - 2014»

The IX International Scientific Conference for
students and young scholars
«SCIENCE AND EDUCATION-2014»

2014 жыл 11 сәуір
11 апреля 2014 года
April 11, 2014

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ**

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«Ғылым және білім - 2014»
атты IX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
IX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«Наука и образование - 2014»**

**PROCEEDINGS
of the IX International Scientific Conference
for students and young scholars
«Science and education - 2014»**

2014 жыл 11 сәуір

Астана

УДК 001(063)
ББК 72
Ғ 96

Ғ 96

«Ғылым және білім – 2014» атты студенттер мен жас ғалымдардың IX Халықаралық ғылыми конференциясы = IX Международная научная конференция студентов и молодых ученых «Наука и образование - 2014» = The IX International Scientific Conference for students and young scholars «Science and education - 2014».
– Астана: <http://www.eni.kz/ru/nauka/nauka-i-obrazovanie/>, 2014. – 5831 стр.
(қазақша, орысша, ағылшынша).

ISBN 978-9965-31-610-4

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001(063)
ББК 72

ISBN 978-9965-31-610-4

©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті, 2014

айрықша дамуындағы біртұтас облысты және спецификалық түрде аралды аласа таулар мен тілімденген ұсақ шоқы түрлерін көрсетеді. Бұл Орталық Қазақстан ұсақшоқысы ретінде аталған аймақтың кең таралуына себепші болды [1].

Қазақ қалқанының морфоқұрылымы геологиялық даму жолында пайда болған субстраттың күрделі құрылымды-геологиялық ерекшеліктерін бейнелейді, оның сипаты жаңа деформациялы. Қазақ қалқаны аумағы континентальды күмбезді-кесекті тектогенез дамуының орогенді кезеңдерін бастан өткізіп, палеозой қатпарлы облысын көрсетеді. Қазіргі уақытта Қазақ қалқанында морфоқұрылымдардың қалыптасуы орта және кейінгі палеозой кезеңдерінен орогенді құрылымдардың тәуелділігі тығыз болып табылады [2].

Мақалада сатылы Есіл алды жазығының бедері құрылымды және іргетасты бедердің байланысымен, мезокайназой қабығының құрылымымен, үштік және төрттік шөгінділер қабатының құрылымымен қарастырылды. Жазықтың жаңа құрылымдық жоспары талданып, морфоқұрылымдық аудандастырылу жүргізілді. Қорытындысында ауданның көне су жүйесі мен басқа материалдары нәтижесінде бедердің плиоцен төрттік кезіндегі морфоқұрылымдық элементтердің даму тарихын қалпына келтіру әрекеті жасалды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Городецкая М. Е. Морфоструктура и возраст рельефа равнин Юга-Западной Сибири // Изв. АН СССР Сер. географ. 1964. 154 с

2 Герасимов И. П., Асеев А. А. Морфоструктура и морфоскульптура платформенных равнин СССР и дна омывающих его морей -М.: «Наука» 1986 172 с.

3 Худяков Г. И., Кулаков А. П., Тащи С. М., Никонова Р. И., Ежов Б. В., Ищенко А. А., Гаврилов А. А., Ермошин В. В., Мясников Е. А., Сорокина А. Т., Сорокин А. П., Шахтыров В. Г. Морфоструктурные исследования теория и практика -М.: «Наука», 1985 127с

4 Аубекеров О сложении второй надпойменной террасы р. Иртыш // Изв АН КазССР. Сер. геол. 1967 269с.

ӘОЖ 910 (075)

МАҢҒЫСТАУ ТОПОНИМІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ТАРИХИ – ГЕОГРАФИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Курбанғалиев М.С.

Kumir.kz@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қаласы
Ғылыми жетекшісі - Қ. Сапаров

Маңғыстау – Қазақстанның оңтүстік-батыс бөлігінде орналасқан. Бүкіл жер шары көлемінде алып қарағанда, Еуразия құрлығының ортасында, Еуропа мен Азияның түйіскен өңірінде орналасқан. Облыстың шеткі нүктелері төмендегідей: батысы – Каспий теңізіндегі Құлалы аралы 50°00' ш.б. 44°57' с.е; шығысы – Қазақстанның Ақтобе облысы және Өзбекстан, Маңғыстаудың шектескен жерінде 56° 45' ш.б. пен 45°09' с.е; оңтүстігі – облыстың Түрікменстан шекарасындағы Қапыланқыр шыңдарының жар қабағы 41° 15' с.е. пен 55° 40' ш.б; ал қиыр солтүстігі – Атырау облысымен шекарадағы Желтау 46° 26' с.е. пен 55° 20' ш.б. болып табылады [1, Б.18]

Бүгінде Маңғыстау – іргелі өлке. Қайталанбас табиғаты, есепсіз байлығы бар өлке. Ол ұйқыдағы ару емес, ұйқыдағы алып батыр өлкесі. Маңғыстау бос жатқан иесіз құла, сұрқай шөл емес. Жақындап келіп ала тауларға, шыңдар мен сайларға үңілсең, Темірхан ақын айтқандай: «Сен оған алыстан қара, сонда оның біртұтас организм екенін бұлжытпай мойындарсың!»

Маңғыстау табиғаты қандай романтикалық ой сарынын тудырмады десеңізші... «Маңғыстауда барған сапарды жұлдызды өлкеге жасаған саяхат деуге де болар еді. Мен еш жерде мұндай жұлдыз нөсерін, олардың көз шаршатар жарқылын көргем жоқ. Оның жарқындығы сондай, түн сайын шексіз тұңғыықтан жұлдыздар осынау үнсіз Маңғыстауға ұшып келіп жатқандай сезіледі» деп

К. Паустовский жазған еді.

Маңғыстауды көрген, зерттеген адамдар да кейінгілер есте сақталарлықтай көркем теңеулер қалдырыпты. өткен ғасырда осы өлкеде айдауда болған поляк Бронислав Заллеский Маңғыстау таулары туралы: «Күн сәулелері бұлттардан өте осынау тауларға алуан түрлі, әр бояу тигізіп, ауық-ауық ғажайып көрік береді. Түнде, ай жарығында бұл жер басқа түрге бөленіп, бұрынғыдан да зор ғаламатқа айналады. Айналада жалғыз отырып, осынау кеңістік пен үнсіздіктің ұлылығы мен ерен елестерге кенелген шөлді алқаптың ерекше бір тылсымына еніп кеткендей сезінесің» депті.

«Егер жер шарының геологиялық тарихын білгіңіз келсе, Маңғыстауды барып көруіңіз керек» деп айтқан Н. Андрусов сөзінде де қанша салмақ жатыр.

«... Егер сіз жер бетінің шөлдерінің барлық типі туралы, қарауытқан сеңгір де жалаң тау-төбелер туралы, аппақ және қызғылт түске боянған алып мұнаралы, биік баған мен қабырғалы қамалдары бар «шөлдің тас қамалдары» туралы санаңызда түсінік қалыптастырғыңыз келсе, куэстер мен шың-құздардың классикалық үлгілерін көргіңіз келсе, мұхит деңгейінен 130 м төмен жатқан құрлықта. тұйық ойыстарда болғыңыз келсе, түнерген тастақтарға қарағыңыз келсе, айран тақырлардың қатқылдығын байқағыңыз келсе, желдің ғаламат жұмысының ауқымын және шөлдің басқа да кереметтерін танып білгіңіз келсе, Маңғыстаудан артық жерді таппайсыз. Бейне бір құпия сандықша ішіне толтырылғандай, бұл өлкеде, шағын кеңістікте шөл табиғатының сан алуан құбылыстары мен көріністері жинақталған» [2, Б.134].

950-960 жылдар шамасында жазылған мұсылман авторы Мұқаддасидың (Макдисидің) шығармасында хазарлардың Джурджан жағындағы шекарасы ретінде «*Бинкишлах*» деген қала атауы аталады. Ал «Маңғышлақ» атауы аталған Махмұт Қашғаридың «Түрік сөздігі» деген іргелі еңбегінің жазылған уақыты шамамен 1070 жылдар. Бұдан шығатын басты түйін «Маңғышлақ» атауының 10 ғасырдың ортасында-ақ белгілі болғандығы.

Ибн Фадлан өзінің «Ар-Рисале» деген еңбегінде Үстірт немесе Үстірт маңы оғыздары туралы біраз дерек қалдырыпты. Аталмыш еңбекпен таныс болмағандықтан кейінгі материалдарда үзінділерді пайдалануға тура келеді [3, Б.921].

Осы атаудың қалыптасуы IX ғасырдың аяғы мен X ғасырдың басы болар деп тұспалданады. Міне, осы кезде Үстіртке, одан әрі Маңғыстаудың ойына келе бастаған оғыздар осы жерлерді «Маңқышлақ» деп атай бастаған. Бұл – «әлдебір Ман деген рудың не адамның (ру басының, ханның, абыздың) қышлағы (қыстағы)» дегенді білдіреді, соған қарағанда Ман – оғыздардың алдында Маңғыстауға келіп қоныстанған печенег тайпаларының бір руының (тайпасының) атауы немесе сол печенег арасында беделді болған Ман деген кісінің есімі болуы тиіс. Айта кетуге болар бір мезет: Үстірттің ернегінен Маңғыстаудың ойына түскен жерде «Ман-ата» деген әулиенің бейіті бар. Міне, «Маңғыстау» топонимі мен осы «Ман-ата» арасында әлдебір сабақтастық болуы әбден мүмкін. Ортағасырлық парсы тілді тарихи-географиялық әдебиетте Маңғыстау түбегі қалай аталған?

Осы уақытта әл-Истахридің 930-933 жылдар шамасында жазылған «Китаб месалик әл-мамалик» деген еңбегіндегі Маңғыстау туралы алғашқы мәліметі келтірілді. Мұнда ол Маңғыстауды «Сиякух» (Сиях-кух) – «Қаратау» депте атаған. Сол тұста жуырда Маңғыстауға түрік тайпаларының бірі келіп қоныс тепкендігі айтылған.

«Маңғыстау» сөзінің шығу тегі туралы тұжырымдар баршылық. Солардың бірі – көшпелілердің құтты мекені, «*мың ауыл*» немесе «*мың қыстау*» деген пайымдама осы күні көркем әдебиеттің, оның ішінде асқақ поэзия мен шешен сөздің тұрақты, сұлу да сырлы

тіркесіне айналып кеткені мәлім. Кешегі күні түбек мұнайының игерілуіне байланысты осы теңеу «Маңғыстау – мыңдаған жолдар өлкесі» деген тіркеспен толтырылды [1, Б.10]

1985 жылы жарық көрген Е.Қойшыбаевтың «Қазақстанның жер-су аттары сөздігі» кітабында «*Маңғыстау*» атауының шығу тегі туралы төрт болжам жинақталып берілген. Біріншісі - өлке аты «мың» және «қыстау» тіркесінен шыққан. Екіншісі – ноғайдың «менк» деген тайпасының атынан ауысқан. Үшіншісі – көне түркі тіліндегі (түрікмен тіліндегі) «ман» төрт жастағы қой сөзіне «қышлақ» жалғауы арқылы қалыптасса, төртіншісі – Е.Қойшыбаевтың өз болжамы бойынша – «*Маңғыштағ*» - «*құбыжықтар тауы*» дегенді білдіреді [4, Б.177].

Ноғай тайпасына телінген «Маңғыстау» атауы дұрыс бола қоймас, өйткені түбек аты ноғайлардың Маңғыстауды мекендегенінен 4-5 ғасыр бұрын белгілі болған. Махмұт Қашғари дерегінде «Маңғышлақ» атауы X-XI ғасырларда кездеседі. Ал «мыңға» байланысты нұсқа өткен ғасырда Орталық Азияны аралаған венгр саяхатшысы Г.Вамберидің ұшқыр қиялынан еуропа-орыс географиялық әдебиетінде кең таралып кеткені біздерге мәлім.

Маңғыстауға оғыз-түрікмен тайпалары келіп қоныстанғаны, олардың ішінде «салыр» руының болғаны тарихтан белгілі, қазіргі түрікмен халқының ірі ру-тайпасы «салор» деп аталады. Ал Қытайдағы Цинхай өлкесіндегі түркі тілдес *салыр* мен осы *салор* арасында тарихи-генетикалық байланыс бар. Сондықтан Маңғыстауға келген оғыз-салырлар осындағы Қаратауды «Маңғыштағ» деп атағаны шындыққа келеді. Жыланға, айдаһарға немесе осы тұрғыдағы құпия мифтік күштерге байланысты аңыздар қай жерде де бар, оның ішінде Маңғыстауда да кенде емес. Таулы Маңғыстауға қатысты айдаһар мен батырдың шайқасы туралы аңыз маңғыстау түрікмендерінде де бар [5, Б.193].

Және олардың географиялық шоғырлануы да (*Иір, Доланана, Қарақуық-Шүйлі, Шоқырақ* тауындағы *Сарайна, Еңселі* жері) бірдей. Таушық-Қаратау өңірінде жылан, сарыүйек – қазақ мифологиясы мен сенімінде киелі қасиетке ие, ол жер иесі, «Үйек» - түркі тілінде «қасиетті» дегенді білдіреді, зираттар күзетшісі және кейде батырлар мен ата-баба киесі болып та баяндалады. Есет батыр, кейінгі Сүйінқараға қатысты аңыздарда да осы үлкен жылан мен сарыүйек айтылады.

Ежелгі Каспий төңірегін, оның ішінде Маңғыстауды мекендеген, қазіргі адайлардың арғы тегі делінетін дай, массагет тайпаларының құдайының аты «див» (дий) деп аталған, сірә, бұл атау олардан кейінгі алан тайпаларында да қолданылған сияқты (Ал «див» сөзінің қазіргі қазақ тіліндегі өзгерген атауы «дәу» мен «дию», мағынасы алып, зұлым рух немесе құбыжық, қорқынышты мақұлық (дию-пері). Тайпалық Құдай атының диюге айналуының қай дәуірде болғанын айта қою қиын. Қалай болғанда да мағыналық өзгеріс 10 ғасырға дейін, жергілікті аландарды оғыз-түрікмендер ығыстырғанға дейін болғандығы айқын. Әлі «дивтің» (дәудің) пішіні, атқарар қызметі қандай болғаны белгісіз, ол адам пішіндес тайпа Құдайы ма, әлде ата-тектің жылан айдаһар пішіндес тотемі болған ба, анықтау оңай емес. Оғыз салырлар «Маңғыштағ» атауын кездейсоқ берген жоқ, ол – оларға дейін жергілікті атау мен аңыздардың негізінде қойылған аударма(калька) топоним. Ал бұл жайда Маңғыштақтың бұрынғы аты «Дивкух», «Дайкох», т.б. сипатта болған деп болжам жасауға болады.

Е.Қойшыбаев «Маңғыштағ» сөзінің «Маңғыстауға» айналғанын былай көрсетеді. Маңғыштағ – оғыз диалектісінде Маңғышлаққа айналып кеткен, енді «құбыжықтар тауы» дегені «маңғышлақ», «ауыл» деген ұғымға өзгереді. Кейін қазақтар оны калькалап (аударып), «Маң-қыстау» қылып жібереді. Қазірдің өзінде өлке атауын «Маң-қыстау» емес «Маңғыстау» түрінде түсіндіруге әбден болады. Осы мысалдар мен дәлелдерді, сондай-ақ Маңғыстаудың тарихи, мәдени және географиялық ерекшеліктерін ескере отырып, Е.Қойшыбаевтың тұжырымына тірек боларлық жаңа болжамдар жасауға болады [4, Б.177].

Біріншіден, ежелгі Маңғыстауда тұрған халық (дай, алан) жыланды, айдаһарды не басқа үрейлі мақұлықты қасиетті, киелі (тотем) деп санауы ықтимал. Оның үстіне Маңғыстау облысында кездесетін *Отман, Маната, Маңсуалмас, Манашы, Маңғыр, Ақман, Қараман*

жер-су аттарының болуы және олардың өз бойында мифтік-аңыздық сипатын басқа топонимдерге қарағанда көбірек сақтауы аталған пікірге тоқтам жасауға мүмкіндік береді.

Екіншіден, геологиялық уақыт бойына ғана емес, соңғы он мың жыл ішінде, тіпті біздің VII-XV ғасырлар аралығында да Маңғыстау климаты мен табиғаты қазіргіге қарағанда өзгеше еді. Бұл кездерде түбек климаты бүгінгімен салыстырғанда 30 – 40%-ға ылғалды болған, мұның өзі қазіргі шөл даланың орнында дала-саванна жер бедерінің қалыптасуына ықпал жасаған. Осыны ескере отырып, сол кезеңде Маңғыстауда алып жатқан, не алып кесіртке, тіпті қазір жойылып кеткен аңдар да мекендеген деп болжам жасауға болады. Сірә, адам көрмесе жылан қырық жылда айдаһарға айналады деген қазақы ұғым негізсіз болмас [1, Б.13]

Үшіншіден, Қаратау жоталары (Таушық, Батыс және Шығыс Қаратаулар) солтүстік-батыстан оңтүстік-шығысқа қарай жүз шақырымнан аса қашықтыққа созылып жатыр, ал ең енді жер 10-11км-ден аспайды, өсімдік жамылғысы жоқ, үсті толқынды-тегістелген бедерлі болып келетін таулардың түсі қара көк болып келеді. Егерде екі жағындағы Ақтау биігінен көз салсақ, сұрқай сары далада қарайып созылып жатқан таулар өте алып жыланға, айдаһарға ұқсайтынын байқауға болады.

Сонымен, Маңғыстауды «*маңғыш*» - «*тау*» - қорқынышты алып айдаһардың мекендеген тауы немесе «айдаһартау» дегенді білдіреді деп тоқтам жасауға толық негіз бар.

Маңғыстау тек кешегі мен бүгіннің ғана емес, 21 ғасырдың, үш мыңыншы жылдықтың адамзат баласын таңғалдырар Маңғыстауы болмақ. Тәуелсіз, әлемдік қауымдастыққа қосылған Қазақстан үшін Маңғыстау қазыналы қарт өлке, қорлы өлке болып қала бермек.

Тарихи-географиялық әдісті пайдалануда географиялық атаудың әртүрлі дерек көздерін (көне жазба еңбектер, ескі карталар, мұрағат деректері, саяхатшылардың жолжазбалары және т.б.) пайдалану негізінде бұрынғы табиғат көрінісін бейнелегендігі анықталып, географиядағы басқа әдістер көмегімен ол әрі қарай расталуы керек. Тарихи-географиялық тәсілдерді қолдану жекелеген географиялық атаулардың мағынасына қатысты ретроспективті талдауларда және топонимикалық деректер арқылы байырғы ландшафттарды жаңғырту мүмкіндігі туралы топонимиканың қолданбалы мәселелерін айқындауда көрінеді (Сурет 1). [6, Б.69]

а) Маңғыстау ландшафтысы

ә) Қарақия ойысы

б) Бекет-Ата кесенесі

в) Каспий теңізі жағалауы

Сурет 1. Маңғыстаудың таңғажайып табиғаты мен киелі орындары

Пайдаланған әдебиеттер

1. С. Қондыбай. Маңғыстау географиясы. Маңғыстау мен Үстірттің киелі орындары. Алматы: «Арыс» 2008. – 288 б.
2. Федорович Б.А. «Лик Земли». 1950. – 364 б.
3. Ковалевский А.П. Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии по Волге в 921-922. Харьков: изд-во. ХГУ, 1956. – 125-330 б.
4. Қойшыбаев Е. «Қазақстанның жер-су аттары» сөздігі. Алматы. 1985.– 259 б.
5. Джикиев А. «Маңғыстау түрікмендерінің этнография институтының еңбектері». Ашхабад, 1963. 7 т. – 192-202 бб.
6. Каймулдинова К.Д. Топонимика: оқулық. – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011. – 336 б.

УДК 911.3:332.1](477)

ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАУЧНО-ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ

Липлянская Валерия Владимировна
liplyanskaya1993@mail.ru